

<https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0191453710375591?journalCode=pscb> (Назва з екрана)

9. Mazlish B. From the Sentiment of Humanity to the Concept of Humanity // [Historically Speaking. Johns Hopkins University Press. Volume 13, Number 3, June 2012.](#) pp. 30-33.
10. Merriam Webster: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/humanity> (Назва з екрана)

Анна-Юлія Каралаш (Ізмаїл)

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЛЮДЯНОСТІ ЧЕРЕЗ ПОЛІТИЧНУ ДІЮ

У сучасних умовах поширення цінностей суспільства споживання, таких як користолюбство, дух наживи, хижацька конкуренція тощо фіксується процес розлюднення, дегуманізації, що постає як деградація, або ж нівеляція гуманності. «Гуманізм, гуманність... – це насамперед людяність. А людяність – категорія світоглядно-етична. Змістом її є повага до людини, людинолюбство, порядність, гідність, честь, милосердя, співпереживання та інші екзистенціали. Людина – духовно-моральна сутність», – зазначає С.М. Возняк [1, с. 86]. Та продовжує: «Процес дегуманізації особистості тісно пов'язаний з деформацією ціннісних пріоритетів. Сьогодні для все більшої кількості людей пріоритетними стають не духовні, а матеріальні цінності. Це породжує психологію споживацтва, речовизм, міщанство, чванство, заздрощі» [1, с. 89].

Проте, якими б влучними та переконливими не були напутні слова про людяність, вони неминуче наштовхуються на деформації та редукції людяності на практиці. Так, відхід від людяності може виправдовуватися виникненням труднощів, непередбачуваних ситуацій. Відтак виявляється, що ми залишаємось людяними лише в зоні комфорту, у стабільних, передбачуваних, рутинних та безпечних умовах, де навколо всі свої, де Інший – дружлюбний, і в культурному, світоглядному, релігійному, політичному плані відповідає нам, створюючи гомогенне соціальне середовище.

Але хіба не можна залишатися людяним поза зоною комфорту? Що означає залишатися людяним у полікультурному середовищі? А в агресивному? В умовах зіткнення цивілізацій, коли розмірене, безтурботне і сите життя німецького бюргера порушують мігранти-мусульмани, які на власні очі побачили війну і сприймають світ у

мілітаристській оптиці, де кожен Інший – ворог? А якщо вони збираються разом з метою помститися нещасному міщанину за соціальну несправедливість, за те, що там війна та злидні, а тут мир та достаток?

А що означає залишатися людяним, коли на тебе йде вбивця з ножем? Підставити другу щоку та померти навіть не героїською смертю? Навіщо, якщо головна цінність – життя, хай навіть власне?

Чому б найбільш загальному погляду на світ не узагальнити аналогічні ситуації і не сформулювати виразну відповідь на питання, як же все-таки залишатися людяним, якщо не завжди, то хоча б в агресивно налаштованому середовищі? Адже якщо зробити помилку в кризовій ситуації, впасти в стан афекту та перевищити необхідний захист не тільки щодо нападника, а й невинних перехожих з інакшими антропологічними характеристиками? Від цієї випадкової ситуації до соціальної дестабілізації на основі релігійних чи етнічних розбіжностей – півкроку. Це по-перше.

По-друге, говорячи про людяність зі своїх позицій, з висоти власного архетипічного, культурного, освітнього, досвідного та іншого багажу, ми раптом виявляємо, що поняття людяності, яке нами застосовується до всіх людей без винятку, ще не означає, що усі інші люди роблять те ж саме. Виявляється, існують спільноти з такими моральними нормами, для яких людяність застосовна лише до людини, а до поняття людини веде дуже вузька ниточка, по якій проходять лише представники їхньої спільноти.

Звичайно, це маргінальний випадок, але в той же час, історія не раз бачила, до чого приводить взятий на озброєння офіційною владою поділ на людей і не-людей, як це було у війнах римлян проти варварів, у хрестових походах, у підкоренні аборигенів з колоній, работоргівлі, нарешті, у винищенні цілих народів і навіть рас... Якщо в поняття людини входять усі, крім тих, хто розмовляє іншою мовою, або вірить в іншого бога, це означає, що відносно них немає необхідності дотримуватися етичної поведінки, значить, їх знищення не веде до власного розлюднення.

Отже, формування та існування гетерогенних, складних соціальних, можна навіть сказати, цивілізаційних конструкцій без універсального розуміння людяності, без універсальної людини, яка завжди, в будь-яких умовах залишається людяною, буде нестійкою та залишатиме місце для перманентних соціальних конфліктів та потрясінь.

В цьому контексті ми ставимо запитання, чи в принципі можливо успішно протистояти дегуманізації людини та міжлюдських стосунків, деформації людяності у сфері того, що в суспільній думці стійко асоціюється з неетичною, нечесною поведінкою – виміром політичного, зокрема, політичною дією. Це тим більш цікаво, оскільки для Аристотеля

людина – це «політична тварина», наділена мовленням. Виходячи з цього визначення, політична дія постає для людини атрибутивною, тобто специфічною ознакою, характерною тільки для цього виду живих істот. Звісно, ми пам'ятаємо, що для Аристотеля політичним є все, пов'язане з полісом – це і місто, і держава, і суспільство. Таке визначення близьке за змістом до розуміння соціальної самоорганізації як природного процесу виникнення ефектів цілісності – колективної соціальної впорядкованості (тут – поліса) за допомогою власного, внутрішнього ресурсу соціальної групи чи спільноти (політичних дій громадян): «Самоорганізація – це емергентні ефекти того, що роблять агенти і нічого більше» [6, с. 10]. Для простоти викладу ми сфокусуємось на низовій політичній дії рядового громадянина.

Політична дія виявляється атрибутивною для людини як її здатності не тільки пристосовуватись до соціального середовища, але і безпосередньо його формувати. Звідси проблема здатності залишатись людяною в процесі здійснення атрибутивної для свого виду дії постає протиріччям, невирішеність якого веде або до деформації ціннісних пріоритетів, відмови від етичної поведінки, тобто до розлюднення, дегуманізації суб'єкта політичної дії, або ж до такого ексклюзивного розуміння людини, що закладає в фундамент соціальної конструкції підстави для воєн та конфліктів та перетворює їх таким чином у закономірність.

І оскільки нас не влаштовує жодна із цих перспектив, доведеться запропонувати таку логіку розв'язання цього протиріччя, яка б оминала безвихідну ситуацію. Її положення наступні.

Перше. Будь-які дії людини завжди мають політичні наслідки, незалежно від того, чи ми їх плануємо та передбачаємо, чи ні. Тобто певні політичні наслідки наступають завжди від усіх наших дій, усвідомлених чи неусвідомлених. При цьому неважливо, чи ми є депутатами, чиновниками, посадовцями та безпосередньо здійснюємо свої повноваження в сфері політичного, чи ми є звичайними громадянами без додаткових обов'язків та повноважень в цій сфері.

Так, наша зосередженість на побудові власної кар'єри чи вихованні дітей, як і надмірна завантаженість побутовими, повсякденними справами, відсторонює нас від процесів вирішення проблем, спільних для бодай щонайменшої спільноти людей – сусідів по багатоквартирному будинку, наприклад. Відсутність нашого впливу на прийняття рішень хоча б у сфері місцевого самоврядування (що є обов'язком громадянина) перетворює нас із суб'єкта (того, хто здійснює вплив) на об'єкт (того, на що спрямовано вплив) політичної дії. Як влучно зазначає А. Єрмоленко, «... демократія не може бути втілена раз і назавжди. Демократія – це той

велосипед, з якого одразу падаєш, припинивши крутити педалі. Адже *res publica* (річ публічна) потребує безупинної участі громадян» [4, с. 13].

Друге. Звісно, участь громадян в успішних масових акціях, здійснених попередніми поколіннями, такі як «Весна народів», Французька та Жовтнева революції, студентські протести в Європі наприкінці 60-х років ХХ століття, протести Жовтих жилетів тощо надихають все нові та нові покоління активістів повторити та перевершити досягнення попередників. Проте не всі усвідомлені нами як власне політичні дії – участь у протестах, маршах, флешмобах, загалом у будь-якій вуличній активності – ведуть до бажаних політичних наслідків.

Третє. Як рядовими учасниками, так, ймовірно, і їхніми лідерами не беруться до уваги причини успіху революційних подій, їх «прихована частина айсберга», не враховується, що успіх буде відтворюватися лише за аналогічних обставин. Зокрема, успішні політичні дії, виражені через соціальні рухи вимагають значної попередньої теоретичної підготовки. Так, ігнорується відомий факт, що спадщина французьких просвітників (Вольтер, Дідро, Руссо та ін.), зокрема, ідеї природних прав людини і громадянина, віра в розум, науку та здатність людини на їх основі до прогресивних суспільних перетворень стали фундаментом й уможливили Французьку революцію. Аналогічно, як прихильникам, так і противникам відомо, що постановка мети Жовтневої революції, формування її концептуального ядра, відбувалася задовго до революційних подій та пов'язана з іменами не тільки Маркса й Енгельса, але і Гегеля, що закладали концептуальні основи відповіді на питання збурених мас «Що робити?».

Упевнені, якщо пошукати, можна знайти першоджерела будь-якого успішного соціального руху в «задушливих» кабінетах інтелектуалів або, як мінімум, постаратися порівняти їхні реальні результати із досягненнями, що декларуються в медійному просторі, на тему *сui prodest?* (кому вигідно?).

Прогалини в теоретико-концептуальній площині діячів сьогодення, брак уваги до організаційних питань – ось те, чим можна пояснити причини поразок чи «вічної процесуальності», яка не веде до якогось відчутного результату сучасних колективних політичних дій від виступів антиглобалістів та різного роду «окупаїв» («Occupy Wall Street») до національних «переворотів».

З цим погоджуються сучасні дослідники соціально-політичних рухів. Так, ліві теоретики Н. Срнічек та А. Вільямс запитують «... як і чому ми втратили здатність будувати краще майбутнє?». І відповідають: «Численні протести, марші та захоплення, як правило, відбуваються без будь-якого стратегічного ґрунту, як розрізнені та незалежні один від одного імпульси опору. Майже ніхто не думає про об'єднання цих різних

акцій, про те, як за їх допомогою можна було б спільно побудувати кращий світ. Насправді акції, іноді успішні, рідко мисляться як внесок у досягнення середньої та довгострокової мети» [3, с. 76]. Схожу думку висловлюють вітчизняні дослідники М. Кельман та Н. Мельник, які зазначають: «Стратегія відіграє чи не найбільш значущу роль серед механізмів, що стимулюють суспільну активність. Публічно проголошена, оприлюднена стратегія виконує смислотворчі функції, породжує життєві орієнтири громадян, дає їм можливість будувати своє життя з впевненістю у перспективі» [2, с. 78].

Окрім відсутності середньо та довгострокових, стратегічних цілей у протестувальників, що постають як *long-term* політика, що межує з виміром ідеологічного, додатково Н. Срічек та А. Вільямс виділяють причини поразок такого роду політичних дій, серед яких наступні: загальний тренд на «виділення емоційного як зони справжньої політики», «горизонталізм» як анархістську відмову від держави і будь-яких офіційних інститутів, локалізм як своєрідний протест проти ТНК на противагу місцевій економіці, а також тотальний песимізм, зумовлений перманентними поразками, зневірою у власні сили щось змінити, відсутністю бачення майбутнього та пов'язану з цим ностальгію за «кращим минулим» [3, с. 17, 43-76]. Бразильський теоретик Р. Нуньєс називає децентралізовані дії вуличних протестувальників «нерефлексивний локалізм» (*unreflexive localism*) та пропонує власний варіант перспективної об'єднуючої мети: «Загроза, яку створює кліматична катастрофа, що насувається, допомагає зосередити розум і зробити більш відчутними проблеми, з якими неминуче стикається нерефлексивний локалізм, намагаючись правильно мислити про системні зміни» [6, с. 10].

Роль рефлексивного мислення як здатності до формулювання життєздатних стратегічних цілей та прийняття нестандартних, проте влучних в конкретній ситуації рішень виявляється визначальною для ефективності низових політичних дій. Зокрема, дослідниці Е. Ченовет та М. Штефан на значному теоретичному та емпіричному матеріалі, в тому числі й української Помаранчевої революції, вивчали рецепти успіху суспільного волевиявлення, у своїй книзі «Чому ненасильницький спротив ефективний. Стратегічна логіка громадянського конфлікту» зазначають: «Кампанії [суспільного спротиву] не увінчаються успіхом просто тому, що вони досягли моральної переваги, як можна було б припустити. Швидше, здатність кампанії вносити стратегічні корективи до умов, що змінюються, має вирішальне значення для її успіху, незалежно від того, чи є вона насильницькою чи ненасильницькою. ... Реальне значення здатності перехитрити свого супротивника та обіграти його очевидно кожному, хто вивчав конфлікт» [5, с. 246].

Отож, якщо усі дії людини носять політичний характер, проте вуличні акції не ведуть до відчутних змін соціально-економічного порядку, оскільки ігноруються концептуальні основи успіху, тоді нам для досягнення успіху, запланованого результату, необхідно запланувати цей результат, здійснити потужне теоретичне обґрунтування доцільності, своєчасності та можливості цього результату, тобто уможлядно віднайти той нерв соціальної дійсності, що найбільше турбує сучасників і запропонувати його «лікування». Відтак основний вектор застосування енергії політичної дії зміщується з вулиці у теоретичний вимір, належна увага до якого є необхідною, хоч, звісно, і не достатньою причиною справді фундаментальних політичних перетворень.

Таким чином, вирішення протиріччя між дегуманізацією атрибутивної дії людини та, здавалося б, неминучих соціальних конфліктів полягає в інтелектуалізації політичної дії, під якою розуміється не тільки здатність «перехитрити» несприятливі обставини й теоретично обґрунтувати нешкідливість та доцільність своїх дій для всього соціального середовища, але і ціннісний момент універсального розуміння людини, що не позбавляє цього статусу носіїв відмінних від власних антропологічних та культурних характеристик. Саме в такому тлумаченні інтелектуалізації політична дія уможливорює реальну гуманізацію як окремої людини, так і соціального цілого.

Література

1. Возняк С. М. Дегуманізація особистості як феномен сучасності. *Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки*. Вип. 16, 2012. С. 86-90.
2. Кельман, М. С., Мельник, Н. В. *Самоорганізація народу як фактор формування громадянського суспільства в Україні. Монографія*. Львів: Растр-7, 2018. 212 с.
3. Срничек, Ник, Уильямс, Алекс. *Изобретая будущее: Посткапитализм и мир без труда*. Пер. с англ. М.: Strelka-Press, 2019. 336 с.
4. *Цінності громадянського суспільства і моральний вибір: український досвід*. Єрмоленко А. М., Кисельова О. О. (ред.). К.: Етна-1, 2006. 268 с.
5. Chenoweth, Erica, Stephan, Maria J. *Why Civil Resistance Works: The Strategic Logic of Nonviolent Conflict*. New-York: Columbia University Press, 2011. 320 p.
6. Nunes, Rodrigo. *Neither Vertical Nor Horizontal: A Theory of Political Organization*. London, NY: Verso Books, 2021. 320 p.

ОСВІТА ЯК СПОСІБ ТВОРЕННЯ ЛЮДЯНОСТІ

Сучасна система освіти в Україні аж ніяк не може бути названа «способом творення людяності». Більш за те: вона реально знелюдніє тих, хто навчається і тих, хто вчить. Всі реформи в освіті ніби слугували саме цьому: спрощення, інструменталізація, технологізація, але під гаслами «гуманітаризації» та «гуманізації».

Причин такого стану – багато. Серед найістотніших можна виокремити дві: по-перше, система освіти у своїй інституалізованій формі так чи інакше орієнтується на так зване «соціальне замовлення», яке суто об'єктивно впливає з інтенцій буржуазного соціуму (у межах якого людяність як така існує суто у перетворених формах і взагалі витісняються на периферію).

По-друге, система освіти відверто нехтує здобутками високої філософської класики, а тому приречена користуватись поверхневим мисленням, навіть не відаючи про дійсну культуру мислення. Обернути освіту у бік власне творення людяності без культури мислення практично неможливо. Але слушною видається наступна теза: протистояти знелюднювальним тенденціям сучасної цивілізації повинна саме освіта. Проте така освіта, яка «відповідає своєму поняттю» (Гегель), своїй всезагальній сутності, природі і призначенню. Освіта, яка вміє адекватно, з розумінням суті справи, працювати з ідеальними формами і, врешті-решт, володіє теоретичним розумінням природи ідеального як такого. Тоді вона постане як власне ідеальна освіта, така, що здатна зберігати, відтворювати і творити людяність. А нинішня освіта, на жаль, сповідує «концепцію» соціалізації, жодним чином не будучи стурбованою істотним змістом цього «концепту».

Варто вслухатись у роздуми Г.В. Лобастова: «Так звана соціалізація індивіда і є не що інше, як доведений до виразності прояв структури, взаємозв'язку і взаємозалежності її елементів в структурі людської суб'єктивності (душі) – з тим, щоб індивід міг орієнтувати свою поведінку всередині розшарованого і розчленованого суспільного буття – у контексті спілкування з індивідами, що представляють елементи цієї структури. Щоб міг усвідомлювати і отримати навик руху всередині інституалізованих форм, професійних етик, корпоративних правил та інших кривлянь у даному місці і в даний час в просторі соціального буття. Зрозуміло, ця соціалізація спрямована не тільки на формування навички, а й, в першу чергу, на внутрішнє визнання індивідом усталених форм – як легітимних, так і девіантних» [1, с. 406].